

УДК 37.013.78:[343.541:004]:159.922.6

КІБЕРБУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Міхеєва О.Ю.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Корнієнко М.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті здійснено обґрунтування теоретичних засад і підходів до поняття кібербулінгу. Визначено види кібербулінгу. Розкрито особливості кібербулінгу серед підлітків. Проаналізовано та висвітлено відмінності прояву булінгу від кібербулінгу серед підлітків. Дана типологія поведінки, характерної для кібербулінгу. Окреслено соціально-психологічні особливості підліткового віку та їх вплив на прояви кібербулінгу у соціальному середовищі. Охарактеризовано основні принципи профілактики кібербулінгу серед підлітків.
Ключові слова: кібербулінг, булінг, кібер-насильство, Інтернет-мережа, безпека поведінки в Інтернет-мережі.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, велика увага науковців приділяється поведінці підлітків у мережі Інтернет. Це обумовлено тим фактом, що найактивнішими користувачами мережі Інтернет є підлітки. Особливостями підліткового віку є стрімкі зміни у психо-фізичному стані, що можуть призводити до проявів агресивної поведінки як у реальному, так і у віртуальному просторі. З кожним роком кількість юних користувачів збільшується на 30%. Інтернет у сьогоденні став невід'ємною частиною життя сучасних дітей, їхнім найближчим оточенням та, що важливо, джерелом знань про навколишній світ. Увага нашого дослідження зосереджена на впливі негативних явищ, із якими можуть зіштовхнутися підлітки під час користування мережею Інтернет та дуже важливим є те, що і стало предметом нашого наукового інтересу, самі ж вони можуть чинити шкоду іншим користувачам мережі. Аналізуючи статистичні дані, що надає Інтернет Асоціація України, ми можемо дійти до висновків, що в Україні користуються Інтернет-мережею 21,6 млн користувачів. Проникнення Інтернету складає 64,8% [1]. Дані показники засвідчують, що підлітки є активними користувачами Інтернет-мережі. У ході дослідження нами було виявлено,

що 50% опитаних підлітків проводять у мережі Інтернет від двох до п'яти годин на день, а 25% більше ніж 5 годин на день.

Кібербулінг – це та форма агресії, на яку дуже легко натрапити у мережі Інтернет. Це явище не залежить від місця знаходження агресора та жертви та може мати різні прояви, які ми розглянемо далі.

Під кібербулінгом ми розуміємо новітню форму агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо (Л. Найдюнова) [2, с. 4].

Україна робить великі звершення на шляху профілактики різних соціально-негативних явищ, у тому числі і у кібер-просторі. Втім, на нашу думку, профілактиці кібербулінгу приділено недостатньо уваги, тому доцільним є дослідити дану проблему та визначити шляхи її вирішення.

Вивченню особливостей поведінки та діяльності підлітків в Інтернет-мережі присвячені праці зарубіжних та українських педагогів (І. Смірнова, В. Осадчий, Л. Жук, О. Пігузов), філософів (І. Опаріна, О. Прокопенко, С. Михайлов, О. Ско-

родумова, О. Романов), соціологів (І. Василенко, О. Путилова, О. Шеремет, М. Самелюк), психологів (І. Білоус, Т. Вербицька), юристів (Д. Пушкін, Т. Кесарєва, Н. Лебєдєва).

У світовій науковій практиці питання прояву та профілактики кібербулінгу розглянули в своїх роботах Л. Найдьонова та О. Барішполець. Ці науковці розглядають кібербулінг з ракурсу медіа-компетентності. Теоретичні питання виявлення і профілактики кібербулінгу висвітлили у своїх роботах також О. Лапа, О. Блискун, М. Робін, Є. Кулік. Зокрема, американські дослідники Р. Ковальські, С. Лімбер і П. Агатстон, розробили типологію поведінки характерної для кібербулінгу.

Психологи (О. Бикулов, В. Фатурова), педагоги (А. Чистяков, О. Куценко), соціологи (О. Горшко, Н. Туякбасарова, С. Коноплицький), філософи (І. Остапенко, В. Кулакова), філологи (С. Заборовська, І. Ішмуратова) присвятили свої праці характеристики окремих аспектів спілкування в Інтернет-мережі.

Мета статті: полягає у характеристиці кібербулінгу як соціально-педагогічної проблеми, висвітлити результати дослідження щодо обізнаності підлітків про кібербулінг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи поняття кібербулінгу ми визначили, що науковці мають різні підходи до його трактування, тож розглянемо варіанти тлумачення даного поняття:

1) П. Сміт трактує кібербулінг як агресивні, навмисні дії, що здійснюються групою або окремою особою з використанням електронних форм комунікації, повторно чи з плином часу проти жертви, яка не може захистити себе [4].

2) С. Монкс вважає, що кібербулінг – це насильницькі, принизливі або загрозливі дії однієї дитини на адресу іншої за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як стільникові телефони, веб-сайти, соціальні мережі сайтів, інтернет-групи [5].

3) Кібербулінг – це агресивна поведінка певної особи, найчастіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) – зазначає М. Фадєєва [3, с. 24].

Отже, кібербулінг – це напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту (і-мейл), миттєві повідомлення, розгортаються в чатах, на веб-сайтах, в соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або через зображення (фото, відео); до кібербулінгу відносять також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [6, с. 159].

Узагальнюючи підходи науковців ми дійшли висновку, що кібербулінг – це умисні дії, що скоюються однією особою або групою осіб відносно іншої особи, посередництвом електронних засобів комунікації, з метою завдання шкоди, що можуть здійснюватися на пряму, або анонімізовано і можуть призвести до низки негативних наслідків в результаті створення ситуації напруження, тиску, залякування, переслідування.

Упоряднюючись традиційному булінгу, і кібербулінг передбачає нерівність в силі або владі агресора та жертви. Однак влада в кіберпросторі має і особливості: переслідувач анонімний, може ховатися за хибними ідентичностями і звертатися до великої аудиторії. Також агресор має постійний доступ до жертви через електронні пристрої.

Науковець А. Найдьонова стверджує, що дослідження традиційного «дворового» або «шкільного» булінгу підтверджують саме його соціально-психологічну, а не індивідуально-психологічну природу. Агресивні нападки ймовірних буллерів розповсюджуються на більшість членів групи, але жертвами постійного булінгу можуть стати не всі. Існує тісний взаємозв'язок між поведінковими та особистісними особливостями жертви та здійснюваними щодо неї насильницькими діями. Можна провести паралель між патернами поведінки жертви булінгу та кібербулінгу і ми побачимо, що існує чіткий портрет «жертви» у обох випадках. Необхідно підкреслити, що будь-яка дитина може стати об'єктом для насильницьких дій.

Спираючись на психологічний портрет типової жертви можна виокремити специфіку жертв кібербулінгу, що наводить Д. Ольвеус.

На думку даного науковця найчастіше жертвами булінгу стають діти, які:

- мають підвищений або високий рівень тривожності, нещасні, невпевнені в собі, із заниженим або низьким рівнем самооцінки;
- не мають близького друга серед однолітків, віддають перевагу спілкуванню із старшими дітьми або з дорослими;
- сором'язливі, лякливі, чутливі;
- схильні до меланхолії;
- фізично слабші діти, у порівнянні з ровесниками.

Також жертвами булінгу можуть стати діти, які:

- пасивно очікують насильства від агресора;
- самотні;
- мають негативний досвід життя;
- походять із соціально-неблагополучних сімей;
- зазнають фізичного насильства в сім'ї;
- не вірять, що їх можуть захистити вчителі;
- замовчують факти насильства та цькування;
- не вважають себе значущими;
- прийняли насильство як норму.

У свою чергу, для підлітків, які стають буллерами-переслідувачами притаманні наступні характеристики:

- завищений рівень самооцінки;
- занижена самооцінка, що компенсується шляхом приниження слабших;
- переконані у тому, що «домінуючи» легше досягати бажаного;
- відсутність співчуття своїм жертвам;
- фізично сильні;
- легко збудливі;
- імпульсивні діти, що мають агресивну поведінку.

Ініціаторами цькування також можуть бути підлітки, які прагнуть:

- бути лідерами у навчальній групі;
- прагнуть бути у центрі уваги;
- впевнені у своїй перевазі над жертвою;
- які самостверджуються через цькування жертви;
- мають низький рівень самоконтролю [7].

Ці особливості також частково можуть бути притаманні кібер-буллеру та жертві кібернасильства, але не є обов'язковими. Так фізично слабка дитина, що має низьку самооцінку може переслідувати у кібер-просторі того, хто завдає їй шкоди у реальному житті.

Кібербулінг являється формою психологічного насильства. Найчастіше жертвами саме кібербулінгу стають підлітки, що позбавлені батьківського піклування та уваги, не мають емоційного зв'язку із батьками; підлітки, що зазнають жорстокості від батьків, вороже сприймають світ і у реальному житті часто стають жертвами насильства і самі проявляють насильницькі дії у сторону слабших від них; підлітки, що виховуються в умовах тиранії з боку батьків, і перебувають у постійній ситуації підкорення волі і неможливості виразити свою думку; підлітки, що мають психо-фізичні особливості (різні форми розумової відсталості, психопатії, заяча губа, вовча паща та ін.); підлітки з сімей з низьким соціальним статусом.

Відмінності кібербулінгу від булінгу зумовлюються особливостями Інтернет-середовища: анонімністю, можливістю підмінити ідентичність, охоплювати велику аудиторію одночасно, (особливо дієво для поширення пліток), здатність тероризувати та тримати у напрузі жертву будь-де і будь-коли.

Якщо у випадку цькування агресора можуть зупинити не скільки моральні аргументи, скільки ймовірні наслідки його дій, то у випадку здійснення кібербулінгу майже неможливо виявити кібер-переслідувача. Також здійснення кібер-насильства не передбачає переривання основної діяльності, або відволікання від неї.

Зупинимось докладніше на особливостях кібербулінгу – анонімності, безперервності, незліченних невидимих свідках, відсутності зворотного зв'язку і феномені розгальмовування.

На відміну від традиційного цькування, де агресор відомий в обличчя і його можна спробувати уникнути, в кіберпросторі переслідувач часто анонімний. Жертва не знає, чи один переслідувач або їх кілька; хлопчик це чи дівчинка; старше або молодше; чи знайомі вони і чи не друг це може здійснювати. Така невизначеність посилює тривогу, жертва може починати фантазувати про могутність і силу агресора і в зв'язку з цим – про власну беззахисність і вразливість, спираючись на свій особистий минулий досвід, персональні життєві переживання. Таким чином, кібербулінг може бути особливо небезпечний для дітей і підлітків, що мають травматичний досвід або переживають ізоляцію та непорозуміння всередині сім'ї.

Невизначеність посилює напруження також безперервністю: цькування через Інтернет і мобільні телефони може не припинятися ні вдень, ні вночі. Більш того, одне опубліковане повідомлення може працювати як багаторазовий акт цькування, викликаючи все нові болючі для жертви коментарі, не рахуючи того, що жертва сама може перечитувати отриманий образливий або загрозливий текст і переживати ретравматизацію. Окрім коментарів, набирають популярність загрозливі хештеги, що поширюються користувачами. Оскільки Інтернет виконує комунікативну функцію і є простором соціалізації, жертва може переживати ситуацію цькування як повну втрату можливостей для побудови відносин, розвитку, соціалізації.

На страх переслідування у дитини накладається страх позбавлення доступу до мережі. Для багатьох батьків, які дізналися, що їх дитина піддається електронному насильству, першим кро-

ком є позбавлення дитини можливості користуватися комп'ютером або мобільним телефоном. Хоча це і здається логічним способом зупинити потік повідомлень від переслідувача, для дитини страх позбавлення комп'ютера перевищує навіть страх від продовження цькування, оскільки відсутність доступу до електронної комунікації в великій мірі анулює його соціальне життя. Тому діти часто приховують факти електронного переслідування. Позбавлення дитини технологічних пристосувань – це додаткове покарання потерпілого.

У ситуації кібербулінгу переслідувач не бачить виразу обличчя жертви, не чує її інтонацій і не знає про її емоційні реакції: e-mail або миттєві повідомлення дозволяють йому дистанціюватися від них. Емоційний зворотний зв'язок регулює людську взаємодію. Кіберпереслідувач забуває про те, що його повідомлення на екрані свого електронного пристрою читає реальна людина. Жертва також не може бачити переслідувача, уявляти вираження його обличчя, інтерпретувати його інтонації, що ускладнює для неї зчитування сенсу, вкладеного в послання переслідувача. Редукція емоційної складової в електронних листах веде до появи непорозуміння між учасниками комунікації і при цьому до недооцінки цього непорозуміння. Таким чином, комунікація спотворюється в обидві сторони, при цьому учасники можуть навіть про це не здогадуватися.

Хоча іноді учасники спільноти чітко приєднуються до кривдника або жертви, як правило, присутня безліч мовчазних свідків, невтручання яких служить підтримкою переслідувача і підсилює і без того принизливі і хворобливі переживання жертви. Імовірно, свідкам електронного насильства простіше приєднатися до агресора, ніж свідкам традиційного цькування, оскільки для цього від них не потребують ніяких фізичних зусиль або соціальних умінь; фізично слабка дитина може активно труїти найсильнішого, використовуючи сучасні технології у такий спосіб компенсуючи неспроможність дати відсіч у реальному житті. Крім того, анонімність і відсутність контакту віч-на-віч знеособлюють взаємодію, дозволяючи з легкістю забути про людську складову взаємодії і сприймати те, що відбувається як якусь симуляцію, подобу комп'ютерної гри.

Дозволена в Інтернеті анонімність деформує поведінку людей. Можливість не бути ідентифікованими призводить до феномену розторможування: без загрози покарання і соціального несхвалення люди говорять і роблять речі, які б не стали говорити і робити під своїм власним ім'ям, дозволяють собі набагато більше, ніж звикли в звичайному житті, де вони несуть відповідальність за свої вчинки і слова.

Отже, проаналізувавши психолого-поведінкові особливості підлітків ми можемо стверджувати, що існує зв'язок між ними та тим, що саме підлітки найчастіше стикаються з явищем кібербулінгу та ініціюють його. Ці особливості зумовлені перебудовою організму, змінами у психо-фізичному стані підлітків, набуттям нових соціальних ролей, загостренням певних рис характеру, кризою підліткового віку. Але якщо раніше ці особливості могли спричинити насильницькі дії різного характеру у реальному житті, то наразі проявляються ще й у Інтернет-середовищі.

На сьогодні досить актуальним питанням є профілактика кібербулінгу. Особливості профілактики кібербулінгу серед підлітків у шкільному середовищі полягають у підтримці дитини сім'єю, створенні дружньої, довірливої атмосфери, що сприятиме налагодженню контакту та вирішенню проблеми кібербулінгу, якщо така подія трапляється, злагодженій роботі у школі, провітницьких діях спеціалістів з кібер-безпеки.

При здійсненні допомоги підліткам соціальним педагогам та психологам необхідно спиратися на такі принципи: системності, суб'єкт-суб'єктності, конфіденційності, комплексності, гуманності.

На сьогоднішній день профілактична робота здійснюється за двома напрямками. Перший напрям пов'язаний з розвитком технічних засобів, що обмежують небажаний контент (фільтри, цензура), що передбачає у соціальних мережах та на веб-сайтах кнопок «поскаржитися», а також налаштування кріфіденційності персональних акаунтів. Даний напрям включає в себе створення системи швидкого реагування провайдерів контенту і сервісів, правоохоронних структур, операторів зв'язку на протиправну діяльність і мережі Інтернет.

Другий напрям профілактики кібербулінгу передбачає навчання користувачів мережі Інтернет основним правилам безпеки і коректної поведінки по відношенню до інших користувачів спільноти. За кордоном існують спеціальні веб-ресурси, що присвячені підвищенню рівня медіа-грамотності і навчання коректній, неагресивній і невіктимній поведінці в мережі Інтернет. Зокрема, розглядаються аспекти тих чи інших вчинків у мережі, проблема внутрішнього вибору, який здійснює людина, поводячи себе жорстоко і без

поваги стосовно інших користувачів мережі Інтернет або розповсюджуючи хибну інформацію, плітки, будь-які інші матеріали, що можуть нанести морально-психологічну, або навіть матеріальну шкоду потерпілим [8].

Отже, на сьогоднішній день існує маса методів протидії кібербулінгу, але проблема того, чому він виникає, чому підлітки проявляють жорстокість у мережі, лишається відкритою. Ми вивчили підходи до поняття «кібербулінг», розглянули його види та особливості; встановили взаємозв'язок між проявами агресії у мережі Інтернет та особливостями підліткового віку – низкою психічних та фізичних змін. Ми розглянули та виділили основні методи протидії кібербулінгу, серед яких – підтримка дитини сім'єю, створення дружньої, довірливої атмосфери, що сприятиме налагодженню контакту та вирішенню проблеми кібербулінгу, якщо така подія трапляється.

Створення сприятливої атмосфери у шкільному середовищі також є важливим фактором у протидії кібер-насильству. За великим рахунком, це напряму залежить від дій соціального педагога, шкільного психолога, вчителів школи. Їх робота має бути спрямована на побудову здорового колективу, подолання негативних явищ, конфліктів, що можуть виникати у шкільному середовищі, їх попередження, а також своєчасне виявлення явища булінгу та кібербулінгу. Ці спеціалісти мають знатися на ознаках впливу явища кібербулінгу та його наслідках, щоб мати змогу вчасно попередити батьків та вплинути на підлітка, допомогти розібратися у ситуації та запобігти негативним наслідкам, що можуть загостритися у випадку неувважності цих спеціалістів.

Список літератури:

1. Semantrum: медіа-аналіз TV, радіо, друкованих видань, Інтернет ЗМІ, соціальних мереж. URL: <https://promo.semantrum.net/uk/2017/04/21/v-ukrayini-na-pochatok-2017-roku-narahovano-21-6-mln-koristuvachiv-internetu/>.
2. Найдюнова Л.А. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : [методичні рекомендації] / Л.А. Найдюнова. – Вип. 4. – К., 2011. – 34 с.
3. Фадеева М.В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу / М.В. Фадеева // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія» : зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 39. – Ч. 1. – 316 с.
4. Cyberbullying: It's nature and implications condary school pupils / [P. Smith, J. Mahdavi, M. Carvalho, S. Fisher, S. Russell, N. Tippett] // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2008. – Vol. 49. – P. 376-385.
5. Monks C.P. Definitions of bullying: Age difference sinun derstanding of the term, and the role of experience / C.P. Monks, P.K. Smith // British Journal of Development al Psychology. – 2006. – Vol. 24. – P. 801-821.
6. Найдюнова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник / Л.А. Найдюнова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 244 с.
7. Olweus D. Bullyingatschool: Long-term outcomes for the victims and aneffective school-based intervention program / D. Olweus // Aggressivebehavior: Currentperspectives. – NewYork: PlenumPress, 1994. – P. 97-130.
8. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий // Психология. Журнал высшей школы экономики. – Т. 11, № 3. – 2014. – С. 177-191.

Михеева О.Ю.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

Корниенко М.Н.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

КИБЕРБУЛЛИНГ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В статье осуществлено обоснование теоретических засад и подходов к понятию кибербуллинга. Определены виды кибербуллинга. Раскрыты особенности кибербуллинга среди подростков. Проанализированы и освещены отличия буллинга и кибербуллинга среди подростков. Дана типология поведения, которое характерно для кибербуллинга. Очерчены социально-психологические особенности подросткового возраста и их влияние на проявление кибербуллинга в социальной среде. Охарактеризованы основные принципы профилактики кибербуллинга среди подростков.

Ключевые слова: кибербуллинг, буллинг, кибер-насилие, сеть Интернет, безопасность поведение в сети Интернет.

Mikheeva O.Y.

National Pedagogical Dragomanov University

Korniienko M.M.

Borys Grinchenko Kyiv University

CYBERBULLYING AS A SOCIAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

Summary

The substantiation of theoretical foundations and approaches of cyberbullying are justified in this article. The types of cyberbullying are defined. The features of cyberbullying among teenagers are clarified. The differences of the manifestation of bullying and cyberbullying among teenagers have been analyzed and elucidated. The typology of behavior is characteristic of cyberbullying is described. The socio-psychological peculiarities of adolescence and their influence on the manifestation of cyberbullying in a social environment are outlined. The basic principles of prevention of cyberbullying among teenagers are described.

Keywords: cyberbullying, bullying, cyber-violence, Internet-based network, safety of using the Internet.